

De Vereniging voor Filosofische Praktijk

In dit VFP-katern een artikel over moreel beraad, door Dick Kleinlugtenbelt en Bert Molewijk. Uitgangspunt is dat een zorgpraktijk intrinsiek moreel is en dat mensen in zichzelf morele wezens zijn. Moreel beraad maakt de morele oordelen en vooronderstellingen van de zorgprofessionals expliciet in een kritische reflectie. Vervolgens reageert Hans Bolten op het artikel van Jos Kessels in het vorige katern. Bolten vraagt zich af of de spelregels van het socratisch gesprek niet óók op de socratisch gespreksleider van toepassing moeten zijn. Tot slot zijn er VFP-mededelingen.

Moreel beraad, de kracht van praktische filosofie

Dick Kleinlugtenbelt & Bert Molewijk

Moreel beraad heeft de laatste jaren een enorme vlucht genomen. Er is een verschuiving gaande van een ethiek die in ethische commissies gepraktiseerd wordt, waarbij experts vaak op afstand van de dagelijkse praktijk (beleids)adviezen geven, naar een ethiek die meer op de werkvloer en door de werkvloer gepraktiseerd wordt, zoals moreel beraad.¹ Op dit moment wordt op diverse plekken en in verschillende sectoren van onder meer de gezondheidszorg moreel beraad gehouden.² Er bestaat binnen de gezondheidszorg sinds 2005 een Platform Moreel Beraad dat drie keer per jaar te gast is bij het Ministerie van VWS en er is jaarlijks een werkconferentie moreel beraad op de Internationale

1 Dartel, 1998.

2 Onder andere in de psychiatrie, ouderenzorg, verstandelijke gehandicaptenzorg en ziekenhuizen. Moreel beraad wordt ook steeds vaker ingezet in zorgopleidingen, team(buildings) dagen, beleidsdagen, management development trajecten, etc.

School voor de Wijsbegeerte (ISVW). Ook internationaal krijgt moreel beraad steeds meer belangstelling.³

De manier waarop moreel beraad (en de expertise daarvoor) binnen zorginstellingen wordt georganiseerd is zeer gevarieerd. Soms gaat het om een incidenteel moreel beraad. Dan is er een kwestie die allerlei ethische vragen oproept. Er vindt onder leiding van een (al dan niet externe) gespreksleider een eenmalig moreel beraad plaats waarin de vragen onderzocht en beantwoord worden. Vaker gaat het om structureel moreel beraad. In dat geval wordt de expertise voor het begeleiden en borgen van moreel beraad stap voor stap opgebouwd en gemonitord door middel van procesonderzoek en training in moreel beraad.⁴ De morele beraden, het methodisch spreken over goede zorg, gaan dan vaak over bepaalde onderwerpen, zoals het verminderen van dwang of drang, het ontwikkelen van een teamvisie, de invoering van herstelgerichte zorg of het ontwikkelen van seksualiteitsbeleid. Moreel beraad kan ook een vast onderdeel zijn van of naast de reguliere casuïstiekbesprekingen en interviews. Dan wordt met vaste regelmaat casuïstiek besproken waarover morele vragen bestaan.

Moreel beraad is een overkoepelend begrip voor diverse vormen van ethische reflectie, waarbij gebruik gemaakt wordt van diverse methodes.⁵ Moreel beraad komt tegemoet aan de groeiende behoefte om te reflecteren op het werk. Die behoefte komt deels voort uit de toenemende verzakelijking, de hoge werkdruk, de versnippering van het werk waardoor de samenhang wegvalt en de 'inperking of bezetting' van professionele vrijheden door allerlei (beheers)systemen.

Er is in Nederland een groeiende groep gecertificeerde gespreksleiders moreel beraad.⁶ Naast gespreksleiders zijn er aandachtsfunctionarissen die de planning en voorbereidingen van moreel beraad coördineren. Deze aandachtsfunctionarissen, veelal ondersteund door een stuurgroep, spelen een belangrijke rol in de invoering van het moreel beraad binnen de organisatie.⁷ Het zijn vaak pioniers. Er zijn opleidingen voor gespreksleider moreel beraad, landelijke opleidingen en opleidingen *in company*, afgestemd op de behoeften en wensen van een bepaalde organisatie. De opleiding die wij verzorgen is praktisch, volledig gericht op het in de praktijk leiden van een moreel beraad door middel van de socratische dialoog en de dilemmamethode, met veel aandacht voor het oefenen van de diverse aspecten die verbonden zijn met de rol en de houding van ge-

3 Onder meer in het European Clinical Ethics Network dat mede door de moreel beraad groep van het VUmc werd opgericht en wordt gecoördineerd en tijdens congressen en moreel beraad trainingen in diverse landen.

4 Molewijk et al, 2008c en 2008b.

5 Zie o.a. Henk Manschot & Hans van Dartel, 1998.

6 In 2010 en 2011 is middels een subsidie van ZonMW aan VUmc en UMCG de landelijke training voor gespreksleider moreel beraad geëvalueerd (eerste resultaten worden begin 2012 verwacht). Eind 2011 heeft ZonMW aan VUmc en UMCG een subsidie verleend voor het starten van een landelijke website voor gespreksleider moreel beraad en een landelijke lerend netwerk.

7 Weidema et al, HCA 2011.

spreksleider en met het faciliteren van het dialogische onderzoek in de groep.⁸ Dat is meer dan de stappen van een methode stipt volgens de regels uitvoeren.

In dit artikel willen we het moreel beraad neerzetten als een radicaal praktische vorm van filosofie- of ethiekbeoefening. We laten dit zien in vier paragrafen. In de eerste twee paragrafen bespreken we respectievelijk de vragen: wat is moreel beraad en waarom moreel beraad? Hierna volgen in paragraaf drie de praktisch-theoretische uitgangspunten van moreel beraad als praktische filosofie. Vervolgens staan we stil bij vier cruciale processtappen: het verbinden van voorbeeld en vraag, de verplaatsing en inleving in de casus, de morele oordeelsvorming door de verschillen in standpunten te onderzoeken en de afsluiting. We sluiten dit artikel met een gedicht.

Wat is moreel beraad?

We beginnen met enkele misvattingen over ethiek, die deelname aan moreel beraad in de weg kunnen staan. Vaak wordt ethiek geassocieerd met restricties en plichten die onze vrijheid inperken en ons plezier bederven. Deze opvatting leidt tot een afwijzende houding. Het roept het beeld op van het geheven vingertje. Ethiek wordt ook verbonden met het niet in problemen willen komen, met het vermijden van fouten. Deze opvatting leidt meestal tot een defensieve houding. Moeilijkheden en misstanden worden gecamoufleerd en aan het oog onttrokken. En er is het beeld dat ethiek bezig is met indrukwekkende en complexe problemen. Deze opvatting leidt tot een ontmoedigende houding: "Ethiek is ingewikkeld en hoort thuis bij mensen die ethiek gestudeerd hebben". Deze misvattingen leiden ten onrechte tot een negatieve houding tegenover moreel beraad. Moreel beraad heeft niets van doen met geheven vingertjes, defensieve, aan het oog onttrekkende bewegingen of met abstracte, objectiverende discussies, los van de praktijk.

Het uitgangspunt van moreel beraad is dat ethiek niet alleen abstract is, maar ook heel alledaags en praktisch kan zijn. Ethiek is een integraal onderdeel van het alledaagse werk en van ons zijn. Het is van iedereen en zit opgesloten in het alledaagse handelen. Elk mens heeft eigen morele ervaringen die diep in de natuur van de mens verankerd zijn. Die ervaringen tonen zich vaak in de vorm van emoties: angst, boosheid of verdriet. In dat soort situaties is er een gebrek of schaarste aan ethiek. Een morele waarde is in het geding. Er is behoefte aan een goed gesprek. Moreel beraad is erop gericht de morele kwesties en vragen onder ogen te zien en deze openhartig te onderzoeken. Ze geeft ruimte aan twijfels en aan onzekerheden en wil kwesties kritisch onderzoeken

8 Molewijk et al, 2008b; Stolper, 2010. Informatie over de opleiding is op te vragen bij moreelberaad@vumc.nl.

en inspireren. In moreel beraad geeft ethiek de benodigde scherpheid en eigenheid aan kwesties. Deze ethiek is direct verbonden met reflectieve ruimte, met een onderzoekshouding. We komen daar in de derde en vierde paragraaf op terug. Eerst enkele omschrijvingen.

Als eerste een omschrijving uit het informatiemateriaal over moreel beraad dat we gebruiken voor belangstellenden. De omschrijving luidt: "Moreel beraad is volgens een bepaalde methode spreken over wat we onder goede zorg verstaan, aan de hand van een eigen casus waarbij we ons oprecht afvragen wat in die situatie goed is om te doen."⁹

Als tweede een omschrijving uit een artikel over moreel beraad in de verpleeghuiszorg. In dit artikel worden vooral de methodische kanten van moreel beraad beschreven: "Een moreel beraad is een gestructureerd gesprek dat als dialoog of onderzoek gekenschetst kan worden en waarbinnen een casus uit de praktijk in een groep medewerkers wordt besproken."¹⁰

Als derde een omschrijving uit een informatiefolder voor medewerkers van een grote GGZ- instelling die deelnemen aan moreel beraad. Moreel beraad wordt hier omschreven als "een zelfonderzoek naar mijn eigen waarden en normen, aan de hand van een concreet voorbeeld."¹¹

Alle drie de omschrijvingen benadrukken dat moreel beraad plaatsvindt aan de hand van een casus, een concreet voorbeeld. Dat wat goed is, wordt niet in het algemeen besproken, los van de praktijk, maar in een ervaringsvoorbeeld. Wat is in dit voorbeeld goede zorg?

Moreel beraad is ook een systematisch of gestructureerd gesprek. Die structuur is vaak verbonden met een bepaalde methode. In onze landelijke training maken we¹² gebruik van de socratische dialoog en de morele dilemmamethode. We zijn bezig beide methodes samen te voegen in cruciale processtappen en oefenonderdelen, vooral gericht op de rol en de houding van de gespreksleider.¹³ In paragraaf vier bespreken we vier processtappen.

Alle drie de omschrijvingen geven een typering van het gesprek. Het gaat om een onderzoek of een dialoog. Moreel beraad is geen discussie. Het is ook geen ethiekles. Het is een gezamenlijk onderzoek, een met elkaar meedenken in plaats van tegen elkaar indenken. Het gesprek is dialogisch, gericht op het uitwisselen en begrijpen van elkaars standpunten zodat de verschillen in het voorbeeld echt onderzocht kunnen worden. Er is geen morele autoriteit.

9 Uit: Informatie over Moreel Beraad. Moreel Beraadgroep VUmc & GGNet.

10 Molewijk et al, 2009.

11 Uit: Informatie: "Wat is Moreel Beraad?", bestemd voor GGNet medewerkers.

12 De landelijke training gespreksleider moreel beraad en de trainingen *in company* worden uitgevoerd door Bert Molewijk, Margreet Stolper en Dick Kleinlugtenbelt. De landelijke training wordt binnenkort voor de derde keer gegeven.

13 Dit is steeds in ontwikkeling als resultaat van de evaluaties van onze ervaringen. We hebben 'formats' voor onder andere de diverse rollen van de gespreksleider, het gebruiken van de flip-over, het stellen van feitelijke vragen, onderzoeksgebied en vraagstellingen, timemanagement en drie gespreksvormen in moreel beraad.

De laatste omschrijving benadrukt vooral het zelfonderzoek naar eigen waarden en normen. Dat is zeker een belangrijk punt. Elke deelnemer onderzoekt zichzelf door zich te verplaatsen in het voorbeeld van de voorbeeldgever en neemt er een eigen standpunt over in. Het is geen vrijblijvend onderzoek.

Belangrijk is ook te benadrukken dat in moreel beraad een drietal niveaus te onderscheiden zijn. Het gaat om de kwaliteit van zorg op het niveau van de professional (de persoon), het niveau van de kwestie (de casus) en tot slot op het niveau van de organisatie en haar beleid.

Waarom moreel beraad?

De zorgpraktijk is intrinsiek moreel, niet waardeneutraal. Dat wat goed zorgen of goed helpen is, is geen kwestie van technisch of louter professioneel inzicht. Een professional ontkomt niet aan morele standpunten en vooronderstellingen. Voor een organisatie die oprecht voor kwaliteit van zorg gaat, is aandacht voor het morele aspect van de organisatie en het professional zijn van wezenlijk belang. Een te technische en beheersmatige opvatting van professioneel goede zorg werkt uiteindelijk contraproductief. Moreel beraad is een vorm om met die intrinsiek morele dimensie van de zorgpraktijk om te (leren) gaan. Dit is een eerste reden voor moreel beraad.

Een tweede reden hangt hier direct mee samen. Mensen zijn in zichzelf morele wezens. Ze zijn zich min of meer bewust van goed en kwaad en van het streven naar het goede. Binnen gezondheidszorginstellingen waar primair mensen voor mensen werken om te 'helpen', is aandacht voor morele intuïties essentieel. Moreel beraad maakt oordelen en vooronderstellingen expliciet en reflecteert daar kritisch op.

Een organisatie en een professional hebben reflectie ook nodig om een goede organisatie en een goede professional te worden en te blijven. Professionaliteit kenmerkt zich door een kritische zelfreflectie en een open houding ten opzichte van een continu leren (de lerende organisatie). Steeds opnieuw, vanwege gewijzigde omstandigheden en omdat dat wat moreel goed is niet universeel en voor altijd vaststaat, moet vorm gegeven worden aan moreel beraad (hoe vaak en wanneer, dat is een kwestie van wat mogelijk, haalbaar en wenselijk is).

Ten slotte heeft moreel beraad ook van doen met goede zorg voor medewerkers en hun motivaties en frustraties (als een vorm van zelfzorg). Professionals lopen meer kans om morele stress te ervaren als er geen structurele aandacht is voor reflectie op wat ze motiveert en wat essentiële persoonlijke en professionele waarden zijn. Morele stress wordt ervaren als men structureel niet dat kan doen wat men moreel wenselijk acht, en kan leiden tot ziekteverzuim en personeelsverloop.¹⁴

14 Molewijk, 2010.

De praktische filosofie: waardoor laten we ons inspireren?

Het moreel beraad heeft zijn wortels in de pragmatische hermeneutiek, de dialogische ethiek (Socrates en Aristoteles) en de Aristotelische ethos. In deze tradities gaat het om vormen van praktische rationaliteit, waarin praktijk, ervaring en kennis met elkaar verbonden worden. Dat gebeurt in een constructieve en kritische dialoog. De dialoog is zowel doel als middel. De vraag wat goede zorg is, kan alleen in de context van een ervaringsvoorbeeld beantwoord worden. Het gaat er niet om te weten wat goede zorg is. We willen weten waar en hoe het goede zich toont in de praktijk zelf. Kennis(claims) en morele oordelen komen *in* en *met* praktijken tot stand en worden onderzocht en getoetst: *the proof of the pudding is in the eating*. We lichten de drie tradities kort toe.¹⁵

De pragmatische hermeneutiek stelt dat theorie en praktijk intrinsiek met elkaar verweven zijn en elkaar vormgeven; ze zijn niet als essentiële categorieën te scheiden (Heidegger, Gadamer, Dewey). Ze bevruchten elkaar. Uiteindelijk wordt in praktijken bepaald wat moreel beraad theoretisch en praktisch betekent en die betekenissen zijn altijd verbonden met contexten en ervaringen. Binnen de pragmatische hermeneutiek wordt de mens gezien als een zichzelf interpreterend wezen. Dit heeft de volgende consequenties: contextualiteit en waardengeladenheid van kennis, prominente plaats van (professionele) praktijken, pluralisme in waarden en waarheid, openheid met betrekking tot vreemde en andermans perspectieven en het belang van historische achtergronden van praktijken (Wirkungsgeschichte). Deze kenmerken verwijzen naar een fundamenteel dialogisch vertrekpunt als het gaat om het zoeken naar waarheid en naar de betekenis van het mens zijn.

De dialogische praktijkethiek gaat uit van een Aristotelische opvatting van morele oordelen (Ricoeur, Widdershoven, Abma). Ethiek is een vorm van praktische rationaliteit en is daarmee altijd gesitueerd. Ze bouwt voort op praktische ervaring die zich concretiseert in deugden. Een moreel oordeel drukt betrokkenheid uit en is gebaseerd op het perspectief van de betrokkene. Betrokkene heeft specifieke kennis en ervaring. Zo komt hij tot zijn contextuele en gesitueerde oordeel. Een moreel oordeel is niet universeel en algemeen geldig. Betrokkenheid en perspectiviteit zijn geen hinderpalen voor de ethiek, maar wezenlijke elementen. Een Aristotelische ethiek wordt gekenmerkt door het besef van de betrekkelijkheid van het eigen oordeel. Dit impliceert openheid en ontvankelijkheid voor de perspectieven van anderen. Deze openheid is geen onvoorwaardelijke acceptatie. Men kan slechts openstaan voor de visie van anderen wanneer men het eigen gezichtspunt niet zonder meer opgeeft (Gadamer). Het gaat om het kritisch onderzoeken van de waarde van andere gezichtspunten. Centraal staat de interactie tussen het eigen perspectief en dat van de ander, door Gadamer uitgewerkt in het model van horizonversmelting.

¹⁵ Molewijk et al, 2008a.

Het gaat om een gezamenlijk leerproces waarin de deelnemers elkaar beïnvloeden en veranderen.

Ethos is een (werk)houding of een dispositie die door je werkzaamheden heenloopt.¹⁶ Het is de kracht, de motivatie of inspiratie van waaruit je (leeft en) werkt. Het is een neerslag van gemaakte keuzes en die houding is karakteristiek voor de persoon. Met het begrip ethos verwijzen we naar een ethiek die principieel verbonden is met de persoon, met zijn karakter en denkwijzen. Het is een karakteristieke gewoonte die zich vanzelf toont als je je werkzaamheden uitvoert. Ze geeft een persoonlijke kleur aan je activiteiten. Ethos zorgt voor samenhang in werkzaamheden en is niet zo maar te veranderen. Ze is het kompas waarop je vertrouwt, een manier om je te oriënteren op de uitvoering van je werkzaamheden. Ze houdt onder moeilijke omstandigheden de richting in het oog, maar kan ook gemakkelijk in het ongerede raken. Je hebt zeggenschap over je ethos. Het kan zowel een persoonlijk bezit zijn als het bezit van een team dat werkt vanuit een gedeelde werkvisie waarop men elkaar aanspreekt. Je vrijheid komt erin tot uiting. Ethos is een vrijheidspraktijk.¹⁷

Processtappen in moreel beraad: vier cruciale onderdelen

We onderscheiden in moreel beraad vier processtappen: het ervaringsvoorbeeld en de vraag, de verplaatsing en inleving in de kwestie van de voorbeeldgever, het dialogische onderzoek van de verschillen in standpunten (oordeelsvorming) en de afsluiting (het oogsten). We bespreken de onderdelen kort.

In moreel beraad wordt een casus besproken van één van de deelnemers. Het betreft een eigen ervaringsvoorbeeld. De deelnemer legt de casus voor omdat hij vragen heeft over een kwestie in de casus. Veelal is er een hittepunt. Dat is het moment waarop de kwestie het sterkst opspeelde. De kwestie wordt onderzocht aan de hand van een morele uitgangsvraag. Dat is nodig om het onderzoek af te bakenen. Niet alles is van belang in de casus. De uitgangsvraag is leidend voor het dialogische onderzoek. In moreel beraad zijn voorbeeld en vraag direct met elkaar verbonden: een casus heeft altijd een uitgangsvraag nodig en een morele vraag een ervaringsvoorbeeld. Zo komt de pragmatische hermeneutiek tot haar recht. Of de uitgangsvraag de kwestie raakt en de casus een treffend voorbeeld is van de uitgangsvraag blijft gedurende het moreel beraad een aandachtspunt. Zo kan een verheldering van het ervaringsvoorbeeld tot andere inzichten (kennis) leiden, waardoor de uitgangsvraag bijgesteld moet worden. Een voorbeeld. De vraag "mag ik deze cliëntinformatie aan mijn naaste familie vertellen?" wordt na de verheldering van het voorbeeld verandert in "onder welke voorwaarden mag ik de informatie verstrekken?"

¹⁶ Kleinlugtenbelt, 2010.

¹⁷ Foucault, 1995.

Om een antwoord te kunnen geven op de uitgangsvraag verplaatsen de deelnemers zich in de casus door feitelijke vragen te stellen. Ze leven zich in het ervaringsvoorbeeld van de voorbeeldgever in om de kwestie te begrijpen en er een eigen standpunt over te vormen. Het eigen standpunt wordt zo verbonden met de feiten van het ervaringsvoorbeeld (de praktijk). Eigen eerdere ervaringen met vergelijkbare kwesties spelen een belangrijke rol in het soort feitelijke vragen dat gesteld wordt, en bij de vorming van het standpunt. Feitelijke vragen hebben betrekking op wie, waar, wanneer, wat er gezegd, gedaan en gevoeld is, en op de context. De praktijk leert dat het moeilijk is om feitelijke vragen te stellen. Vaak vormen vooronderstellingen of eigen oordelen een barrière. Een oordeel geven moeten in deze processtap worden uitgesteld en vooronderstellingen kunnen in de feiten van het voorbeeld onderzocht worden. Zo geven we vorm aan de in de vorige paragraaf genoemde verbinding tussen praktijk, ervaring en kennis.

Na de verplaatsing in het ervaringsvoorbeeld worden de diverse standpunten onderzocht: het antwoord op de uitgangsvraag. Het onderzoek krijgt diepgang door de standpunten te verbinden met de feiten van het voorbeeld en door de onderliggende principes en de redenen voor het standpunt op te vragen. We hebben ervaren dat het vruchtbaar is om het dialogische onderzoek te doen langs de lijn van de verschillen: wat zijn de verschillen tussen de standpunten van persoon a en persoon b? Waar hangen die verschillen mee samen? Zo wordt duidelijk wat de kracht is van het voortdurend verbinden van de feiten van het voorbeeld met eigen ervaringen en aanwezige kennis.

De meest sympathieke afsluiting loopt via de voorbeeldgever. Zijn of haar ervaringsvoorbeeld maakte het mogelijk om een kwestie kritisch te onderzoeken. De voorbeeldgever wordt gevraagd wat hij van de verschillende standpunten vindt, wat hij geleerd heeft en wat hij meeneemt in nieuwe situaties. Een meer klassieke afsluiting betreft een afsluitende vraag die de kwestie het best treft vanuit de vier klassieke deugden. Gaat het in de kwestie om moed (het hart), bezinning (het hoofd), maat (de buik) of om rechtvaardigheid (goed gepositioneerd zijn ten opzichte van elkaar). Resulterende vragen zijn bijvoorbeeld: welke moed is hier nodig, wat moet er overwonnen worden, wat betekent dit voor de onderlinge verhoudingen, hoe kunnen de diverse teamleden beter tot hun recht komen, waar moeten we ons nader op bezinnen?

Conclusie

Moreel beraad is een praktische manier van filosofie-/ethiekbeoefening. Het uitgangspunt is een ervaringsvoorbeeld van één van de deelnemers. De in het voorbeeld spelende kwestie wordt onderzocht aan de hand van een morele vraag. De oordeelsvorming vindt dialogisch plaats, nadat men zich ingeleefd en verplaatst heeft in de feiten van het ervaringsvoorbeeld. De expertise van de

filosoof/ethicus is niet die van regisseur, adviseur of moral manager, maar van een facilitator, een socratische gids, van morele reflectie en het begeleiden van leerprocessen. Elk moreel beraad is een uitdaging: lukt het om een goed beroep te doen op de reflectieve en dialogische vermogens van de deelnemers?¹⁸

Reflectie, een gedicht

Willem Hussem, schilder en dichter, schreef mooie, korte gedichten, uiterst sober maar zeer krachtig. In een interview in 1966 zei hij een leven lang gewerkt te hebben om zijn werk zo eenvoudig mogelijk te krijgen. Het is een eenvoud die elke keer opnieuw veroverd moet worden. Eén van zijn gedichten luidt als volgt:

“in de verte / hebben mensen geen ogen / hebben bomen geen takken /
zijn bergen niet van steen / is water zonder bron”¹⁹

In moreel beraad geldt ook dat deelnemers een eigen gezicht moeten krijgen. Dat is elke keer opnieuw een uitdaging. Met welke ogen kijkt een ieder naar de kwestie? Zijn het jouw ogen? Het is een onderzoek van dichtbij - in een concreet voorbeeld - op zoek naar de inspiratie, de bron van waaruit je het alledaagse werk wilt uitvoeren. Daar worden de deelnemers in een moreel beraad graag op aangesproken. Wie krijgt er dan niet een eigen gelaat?

Het gedicht van Willem Hussem inspireerde ons om kort en krachtig te verwoorden waar het in moreel beraad om draait. We sluiten hiermee af.

In moreel beraad zoeken we naar de bron die het werk voedt, voortstuwt, zuivert en rechtvaardigt. Het is vergelijkbaar met water. Als water zonder bron is, dan wordt het water troebel. Stilstaand water vervuult. Het leven gaat er uit.

Over de auteurs

Dick Kleinlugtenbelt is socioloog, filosoof/ethicus en auteur. Hij verzorgt trainingen gespreksleider moreel beraad en geeft op diverse plekken lezingen en cursussen op het gebied van levenskunst, ethiek, socratische gespreksvoering en vriendschap. E-mail: d.e.kleinlugtenbelt@hetnet.nl

Bert Molewijk (RN/PhD) is ethicus, trainer en onderzoeker. Hij werkt als programmaleider Moreel Beraad bij het VUmc te Amsterdam & Associate Professor Clinical Ethics aan de Universiteit van Oslo (email: b.molewijk@vumc.nl; website: <http://www.emgo.nl/team/1218/bertmolewijk/personal-information/>)

18 Dick Kleinlugtenbelt is bezig met een promotieonderzoek over dit onderwerp, waarbij klas-sieke (levenskunst)oefeningen gebruikt worden in moreel beraad.

19 Willem Hussem, 1992.

Literatuur

- Abma, T., Molewijk, B., Widdershoven, G.A.M. (2009). "Good care in ongoing dialogue. Improving the quality of care through moral deliberation and responsive evaluation", in: *Health Care Analysis* 17 (2009) 3, 217-235.
- Dartel, Hans van, "Van ethische commissie naar stuurgroep ethiek. Over de implementatie van moreel beraad in het kwaliteitsbeleid van instellingen voor gezondheidszorg", Utrecht: CELAZ- /Nederlandse Zorgfederatie, 1998.
- Delnoij, J., Dalen W. van (red.) *Het Socratisch Gesprek*. Budel: Damon, 2003.
- Dewey, John, *Theory of the moral life*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1960.
- Foucault, Michel, *Breekbare vrijheid. De politieke ethiek van de zorg voor zichzelf*. Amsterdam: Krisis/Parrèsia, 1995.
- Gadamer, H.-G., *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1960.
- Heidegger, Martin, *Zijn en tijd*. (Vertaald uit het Duits en van een nawoord voorzien door Mark Wildschut.) Nijmegen: SUN, 1998.
- Hussem, Willem, *Warmte vergt jaren groei*. Eindhoven: Plint, 1992.
- Kleinlugtenbelt, Dick, *Levenskunst. Beviend raken met jezelf en de ander*. Budel: Damon, 2010.
- Manschot, H. & Dartel H. van (red.). *In gesprek over goede zorg. Overlegmethoden voor ethiek in de praktijk*. Amsterdam: Boom, 1998.
- Molewijk, B, Muijen, H, Abma, T, & Widdershoven, G. "Moreel beraad in de kliniek. Van waaruit waarom en hoe?" *Tijdschrift voor gezondheidszorg en ethiek* 18 (2008a) 2, 35-40.
- Molewijk, AC, Abma, T, Stolper, M, & Widdershoven, G. "Teaching ethics in the clinic: The theory and practice of moral case deliberation", *J Med Ethics* 34 (2008b) 120 -124.
- Molewijk B, Zadelhoff E, Lendemeijer B, Widdershoven G. "Implementing moral case deliberation in Dutch health care: improving moral competency of professionals and quality of care", in: *Bioethica Forum* 1 (2008c) 1, 57-65.
- Molewijk, B, Dam, S. van der, Bruijn, A. Kardol, T, & Widdershoven, G. "Moreel beraad in de verpleeghuiszorg. Methodisch spreken over goede zorg", *Tijdschrift voor Verpleegkunde*, 34 (2009) 3, 103-106.
- Molewijk, B. "Op de goede manier aan ethiek doen. Van waaruit, waarom en waartoe Moreel Beraad?", in: Abma, T, Visse, M, Molewijk, B, & Widdershoven, G. (eds) *Reflectie en participatie in de zorg*. Amsterdam: Boom, 2010, 35-48.
- Ricoeur, P, *Temps et récit, I*. Paris : Editions du Seuil, 1983.
- Stolper, M. "Het trainen van (gezondheidszorg)professionals tot gespreksleiders moreel beraad", in: Abma et al, *Reflectie en participatie in de zorg*. Amsterdam: Boom, 2010.
- Weidema, F, Molewijk, B, Widdershoven, G, & Abma, T. "Enacting Ethics. Bottom-up involvement in implementing moral case deliberation", in: *Health Care Analysis*. 2010, Jan 5. [Epub ahead of print].
- Widdershoven, G. "Interpretation and dialogue in hermeneutic ethics", in: Ashcroft, R, Lucassen, A, Parker, M, Verkerk, M, & Widdershoven, G. (Eds.) *Case analysis in clinical ethics*. Cambridge: Cambridge U. P., 2005, 57-76.

Ben ik een professional?

Hans Bolten

Er zijn mensen die vinden dat praktische filosofen een echt beroep hebben, een heuse professie. Misschien vind jij dat ook wel, maar waarom eigenlijk? Op grond waarvan kan iemand claimen, ik bijvoorbeeld, een professioneel praktisch filosoof te zijn? Een minimumeis om in welk vak dan ook voor professional door te gaan is dat je kunt laten zien wat je in je vak of professie *doet* én dat je kunt uitleggen waarom je dat *zó* doet. Praktische filosofen kunnen bijvoorbeeld verslagen publiceren van gesprekken die ze met groepen of individuen hebben, met daarbij een uitleg van hun handelen. Een praktisch filosoof zal dan dus óók theoretisch voor de dag moeten komen, zich in een *filosofisch* discours moeten begeven, het gaat tenslotte om praktische *filosofie*. Let wel: als hij voor professional wil doorgaan. Mijn stelling is nu dat áls een praktisch filosoof op zo'n manier over zijn vak schrijft, hij onvermijdelijk iets van zijn filosofische professionaliteit toont en *daarmee* iets van zijn praktische professionaliteit – zelfs als hij *daar* niets over schrijft. Hiermee heb ik enigszins de achtergrond van mijn bijdrage geschetst. De concrete aanleiding ertoe was het lezen van een artikel van "Spelen met betekenis"¹ van Jos Kessels.

In zijn artikel formuleert hij enkele vragen omtrent het ambacht van de praktisch filosoof, i.c. socratisch gespreksleider: "hoe hou je de deelnemers aan een socratisch gesprek gemotiveerd?", "wat kun je doen om te voorkomen dat ze meestal onmiddellijk de greep op het gesprek verliezen?". Ambachtelijke vragen noem ik dat, en voor mij interessante vragen. In het artikel beschrijft hij onder andere een instrument uit zijn praktijk, het 'kralenspel', maar hoe hij zelf zo'n gesprek begeleidt staat er niet in. In zijn boek *De Jacht op een Idee*² staan uitgebreidere weergaves van gesprekken. Ik ben dat weer eens gaan lezen, met in mijn achterhoofd de vraag naar het ambacht. Hieronder breng ik verslag uit van mijn lezing³. Niet om kritiek te leveren op een praktijk of inhoudelijk positie, maar om de vraag naar de verhouding tussen ambacht en schrijfwijze voor het voetlicht te krijgen. Ik denk dat die vraag van levensbelang is voor de filosofische praktijk. Het antwoord trouwens ook.

In zijn boek beschrijft Jos Kessels⁴ een gesprek met het 'kralenspel', een in-

1 Kessels, J., "Socratisch gesprek – Spelen met betekenis", *Filosofie & Praktijk* 32 (2011) 3, 101-111.

2 Kessels, J., *De jacht op een idee*. Amsterdam: Boom, 2009.

3 Letterlijke citaten zijn geef ik weer tussen dubbele aanhalingstekens. Tussen enkele aanhalingstekens staan geciteerde uitspraken van deelnemers aan het gesprek en eerder door mij aangehaalde citaten van de auteur.

4 Het boek is (voornamelijk) in de ik-vorm geschreven, maar er zijn meerdere 'ikken', o.a. een 'acteur' en een 'auteur'. (Te) simpel gezegd: de acteur is in de tekst degene die buiten de

strument om een filosofische kwestie aan de hand van een casus te onderzoeken. Dat verloopt volgens een bepaald plan: de deelnemers krijgen naar aanleiding van de casus een aantal standaardvragen voorgelegd, de zgn. 'kralen', die "één voor één, van beneden naar boven, van links naar rechts worden (...) langsgelopen"⁵. Het gesprek is op een "chique locatie" en er zijn vijftientig deelnemers, burgemeesters, wethouders, gedeputeerden en deskundigen. Het gaat over het lastige parket waar zij zich soms in bevinden wanneer burgers en belangenorganisaties zich verzetten tegen de uitvoering van een overheidsplan. Zo vertelt een wethouder hoe in haar gemeente lang was gewerkt aan een plan voor de ontwikkeling van een industriegebied. Maar toen uiteindelijk met de uitvoering daarvan kon worden begonnen gooide een milieugroepering roet in het eten: het uitbreidingsgebied bleek een voedingsterrein van bruine en blauwe kiekendieven. Het plan werd doorkruist. Dat is dus de casus in het gesprek en de deelnemers krijgen nu de vragen voorgelegd: "hoe zou jij je in deze situatie voelen en wat zou je doen?"⁶ De één zegt dat hij een juridisch gevecht zou aangaan, de ander zou contact met het ministerie zoeken, een derde zelfs met Brussel. En ..., iemand zou het gesprek met de milieugroepering aangaan, "de spelbrekers"⁷. Tot hier de samenvatting van het gesprek met het kralenspel, in het boek staat het natuurlijk levendiger en uitgebreider.

Tot op dit punt heeft het gesprek enkele uren geduurd en het verslag beslaat zo'n vijf pagina's. Daarin staan de volgende interventies van de gespreksleider: "Wat is uw vraag aan de wethouder?", "Doe het eerst maar eens, dan komen we er straks wel op terug", "Wat zou je doen in de schoenen van de wethouder?" en "Heb je daar tijd voor als wethouder?"⁸ Vier interventies in een gesprek van een paar uur: het is dus niet echt zichtbaar hoe de gespreksleider stuurt, leidt of remt, mensen uitnodigt, onderbreekt of samenvat. Het is een reconstructie van wat zich vóór of buiten hem heeft afgespeeld. In het kort: zijn eigen ambacht is onzichtbaar. Dat is een groot verschil met de dialogen van Plato, waarin het ambacht van Socrates voor elke lezer zichtbaar is, als hij zijn gesprekspartners verleidt, vermaant, bevraagt, beledigt, bemoedigt of ronduit schoffeert. Maar goed, niemand is verplicht om over zijn vak te schrijven en het betreft hier ook niet een handboek voor socratisch gespreksleiders, dus een verwijt is dat niet. Het gesprek gaat verder. De bestuurders krijgen nu de vragen voorgelegd: "Wat is de juiste houding in de situatie waarin de wethouder zich bevond?",

tekst (misschien 'in het echt') iets heeft gedaan, de auteur geeft commentaar op de acteur én is redacteur van de tekst, en dus ook regisseur van de acteur. Verwijzend naar het eerste 'ik' spreek ik van 'gespreksleider', 'praktisch filosoof' of 'socraticus', verwijzend naar het tweede van 'auteur' of 'schrijver'. Een analyse van de we-vorm in de tekst zou op zich al een artikel vergen.

5 p. 139.

6 p. 44.

7 p. 45.

8 Respectievelijk: JI, p. 40, p. 45, p. 44, p. 45.

"Wanneer laat je zo een plan los?"⁹ En dan gaat het mis, de bestuurders schikken zich niet in het plan: "In plaats van de grenzen en de voorliggende keuzes preciezer in beeld te brengen en te formuleren welke idee hier richtinggevend is, vielen de deelnemers terug in hun oude jargon, in makkelijk, risicoloos, quasi-professioneel gepraat"¹⁰. De een zegt dat er "een loket moet komen voor dit soort zaken", een ander dat ze meer "ruggensteun van het ministerie" nodig hebben en een derde dat "veel bestuurders onhandig zijn omgesprongen met de juridische kaders". "Let op", schrijft de auteur hierbij, "dit is een algemene uitspraak, weg van de casus, en vooral van zichzelf ..."¹¹. En dan: "Ik voel het gesprek uit mijn handen glijden, er is geen houden meer aan. Snelle verwijzingen naar persoonlijke ervaringen zonder ergens diep op in te gaan, algemene oplossingen voor algemene problemen, een toon van klagen, losse, niet onderbouwde conclusies (...). En zo gaat dat verder. De casus is geheel verdwenen"¹². Het socratisch plan is doorkruist, in een gesprek over een uitbreidingsplan dat door 'spelbrekers' is doorkruist; de milieubeschermers die wilden opkomen voor de "stemlozen"¹³.

Dit deel van het verslag vermeldt nog minder interventies van de gespreksleider dan zo even, geen enkele namelijk. "Ik zit erbij en ik kijk ernaar", schrijft Jos Kessels. Over wát hij dan ziet, en wat hij daarbij denkt, schrijft hij: "Ze willen allemaal deskundig zijn, de situatie in de hand hebben. Maar vakmanschap, dat wil zeggen beheersing en controle, is nog geen meesterschap. Dat laatste gaat juist over de vraag hoe je het hoofd koel kunt houden en de geest open wanneer je de situatie niet in de hand hebt. Dat is pas senioriteit, echte professionaliteit"¹⁴. Dat is een mooie vraag: *hield* de gespreksleider hier het hoofd koel en de geest open toen de situatie uit de hand liep? In de tekst staat daarover niets. Meteen hierna volgt namelijk de tekst: "We sluiten het gesprek af. De secretaris-generaal spreekt lovende woorden en wenst iedereen wel thuis."¹⁵

De gespreksleider gaat naar huis. Onderweg dringt zich de vraag naar het meesterschap en professionaliteit ook aan hem op. "Ik probeer", schrijft hij, "mezelf voor te houden dat de vraag die voor hen geldt, hoe je in verwarring en ongewisheid het hoofd koel kunt houden en de geest open, ook voor mij persoonlijk geldt. Maar het wil niet erg lukken"¹⁶. Hier eindigt het praktijkverhaal. Over de professionaliteit van de gespreksleider valt niets te zeggen, het ambacht is onzichtbaar. Dit is geen verwijt maar een constatering.

9 p. 54.

10 p. 54.

11 p. 55.

12 p. 55-56.

13 p. 49.

14 p. 56.

15 p. 56.

16 p. 57.

Een mislukt gesprek vraagt om reflectie. En al wilde dat op weg naar huis niet erg lukken, later kennelijk wel. Want de gespreksleider verdwijnt nu uit de tekst en de auteur neemt het woord. Terugkijkend op het gesprek noemt hij twee redenen waarom het volgens hem "mis ging"¹⁷. De eerste is dat "dialectiek, de kunst van de dialoog, vergt dat je een tijdlang in de rol van de denker kunt blijven zitten (...)" ; daar is geduld en precisie voor nodig. En de tweede reden is dat je "in een dialoog (...) niet op zoek [bent] naar de oplossing van een probleem, maar naar de onderliggende redenen van zo'n oplossing". Dat is, volgens de auteur, "voor mensen van de daad (...) vaak al gauw een brug te ver"¹⁸. Nu herinner ik mij de woorden die ik hierboven al aanhaalde: "Dit is een algemene uitspraak, weg van de casus". Hoe, vraag ik mij af, weet de schrijver dat het om *deze* redenen mis ging in dit gesprek?, dat de deelnemers geen geduld hadden, mensen van de daad waren, en dat het ze *daarom* een brug te ver was? Stemden de bestuurders met deze beschrijvingen in? Ik lees er niets over in de tekst. Het zijn losse beweringen¹⁹, dat wil zeggen beweringen waarvan niet duidelijk is of ze betrekking hebben op een aanwijsbare stand van zaken, i.c. het gesprek met de bestuurders. Terwijl het er volgens de auteur in een dialectisch gesprek nu net om gaat dat een "bewering wordt getoetst: klopt hij in de situatie die we bespreken?"²⁰ Maar nu hij zélf op een situatie terugkijkt, doet hij dat niet.

Er zijn echter, volgens de auteur, "fundamentelere redenen"²¹ waarom het hier mis ging. Hij wijdt daar een aparte beschouwing aan. Die gaat over wat een "ideeëngesprek" is en wat daar lastig aan is: "Terugdenken in plaats van vooruit, eerst vooronderstellingen onderzoeken in plaats van onmiddellijk plannen opstellen, en jezelf de maat nemen in plaats van jezelf buiten schot plaatsen"²². Deze uitspraak wordt in de tekst op één plek in verband gebracht met het gesprek van de bestuurders. Hij zegt daar dat de deelnemers aan het gesprek "geschrokken van de nieuwe manier van praten (...) terugvallen in hun oude manier van doen"²³ Maar hoe weet hij dat? Zeiden de deelnemers dat? Of niet, maar zouden ze er wel mee instemmen? Of zijn ze hierin stemloos? De tekst zegt daarover niets. Het is een losse bewering. Samenvattend constateer ik dat de auteur geen enkele reden geeft waarom het mis ging in dit gesprek, hij doet er alleen maar losse beweringen over.

Maar zo los als die beweringen zijn, ze hangen wel samen. De gemeenschappelijke inhoud ervan is dat het de gespreksdeelnemers aan iets ontbrak: inzicht, geduld, precisie, onverschrokkenheid. De ik-persoon, auteur, gespreks-

17 p. 58.

18 p. 58-59.

19 'Losse bewering' munt ik hier als technische term: een oordeel zonder referentie, d.w.z. een uitspraak waarvan niet, of nog niet, duidelijk hoe hij op de werkelijkheid betrekking heeft.

20 p. 62.

21 p. 59.

22 p.70.

23 p. 66.

leider komt niet in beeld, terwijl *die* nu net zegt dat het er in een dialectisch gesprek om gaat 'jezelf de maat te nemen in plaats van jezelf buiten schot te plaatsen'. Hij doet dus *als* auteur niet wat hij van anderen wel vraagt, nl. zichzelf de maat nemen. Hij schrijft in disharmonie met zijn dialectische methode. Dat is gewoon maar een constatering. Is dat erg, die disharmonie? Is het onprofessioneel? "In ons werk", schrijft de auteur, "proberen wij anderen (...) te verleiden tot het kralenspel, de dialectiek (...) Dan moet je het dus ook op jezelf toepassen"²⁴.

Over de auteur

Hans Bolten studeerde wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam en begeleidt sinds 1994 socratische gesprekken en reflectietrainingen in organisaties. Sinds 2004 verzorgt hij samen met Kristof van Rossem elk jaar een opleiding tot Socratisch gespreksleider, o.a. aan de Internationale School Voor Wijsbegeerte. In 2012 publiceren zij hun boek *Socratisch Meesterschap*. Website: www.boltraining.nl

Mededelingen en agenda van de VFP

<http://www.verenigingfilosofischepraktijk.nl>

Secretariaat VFP: Ronald Wolbink

Van Keppelmarke 57

8016 GJ Zwolle

secretariaatvfp@gmail.com

Bestuurswisselingen VFP

Harm van der Gaag is afgetreden als bestuurslid van de VFP. Bestuurslid Reinskje Talhout is liaison geworden met de afdeling consultants.

Paul Troost, nieuw bestuurslid van de VFP, stelt zichzelf voor:

"Zaterdag 19 november koos de Algemene Ledenvergadering van de VFP mij als lid van het bestuur. Ik neem de portefeuille van Ed Roosma over, dat wil zeggen dat ik me vooral met de niet-praktijkvoerende leden van de VFP ga bezighouden. Daarnaast heeft de professionalisering van de praktische filosofie mijn aandacht. Het is de bedoeling dat ik komend jaar een bijeenkomst met een maatschappelijke organisatie (bijvoorbeeld met de Vereniging Nederlandse Gemeenten of een instelling in de gezondheidszorg) organiseer om de praktische filosofie meer bekendheid te geven en de mogelijkheden van de discipline te verkennen. De redactie heeft me gevraagd me kort voor te stellen. Ik gebruik daarvoor

de tekst van mijn website www.paultroost.nl: "Paul Troost is een man van het woord. Hij is tekstschrijver en traint anderen om het woord te beheersen. Maar het woord is betrekkelijk en staat niet op zich. Daarom combineert hij als scenarioschrijver woord en beeld, en als socratisch gespreksleider argument en dialoog."

Nieuw bestuur Stichting de Hoofdzaken

Stichting De Hoofdzaken is een organisatie van een landelijke groep filosofisch consultants die op een vergelijkbare manier hun praktijk uitoefenen en die gezamenlijk investeren in de kwaliteit van hun werk. Centraal hierbij staat het Klein Handboek Filosofische Consultatie volgens de Aristonide methodiek dat geschreven is door dr. Eite P. Veening.

De Aristonide methodiek maakt inzichtelijk hoe deze vorm van filosofisch consultantschap te werk gaat en wat de rol van de consultant is, namelijk helder en gericht meedenken met de klant over diens vraag. Kenmerkend voor deze aanpak is de nadruk die wordt gelegd op de unieke intellectuele leefwereld van de klant.

In de aangesloten praktijken (de deelnemers) staan filosofische consulten aan klanten (personen, groepen of organisaties) centraal; andere vormen van filosofiebeoefening zoals lezingen, cursussen en socratische gesprekken vallen niet binnen onze organisatie al worden die wel vanuit een deel van de aangesloten praktijken aangeboden.

Stichting De Hoofdzaken heeft onlangs een bestuurswisseling ondergaan. De nieuwe samenstelling van de stichting ziet er als volgt uit:

Bestuur

- dhr. dr. André de Vries, voorzitter <<http://www.filosofischbureau.nl>>
- mevr. dr. Reinskje Talhout, penningmeester
- dhr. drs. Frank Vandendries, secretaris <<http://www.mindandmatter.nl>>

Overige leden en advies: dhr. dr. Eite Veening, dhr. drs. Bauke Zijlstra, mevr. drs. Sanne van der Hout, dhr. drs. Wim van der Vlist, mevr. drs. Yvonne Verweij.

Momenteel wordt er gewerkt aan een nieuwe website voor de stichting. Deze zal te zijner tijd de oude gaan vervangen (Zie <http://www.hoofdzaken.org>). Geïnteresseerden die meer informatie willen of consultants die zich willen aansluiten bij de stichting kunnen contact opnemen met André de Vries via vries.de.andre@planet.nl.

De VFP-katernredactie bestaat uit de VFP-leden Reinskje Talhout (eindredacteur en liaison met het VFP bestuur) en Paul Troost (redacteur). Vragen over en/of kopij voor het VFP-katern kunt u sturen naar Reinskje Talhout (talhout@planet.nl, 0302932556).